

УДК 82.091
ББК 83.3(4Укр)6
DOI 10.25128/2304-1222.22.53.07

РОМАН БОРИСА ХАРЧУКА «КРЕВНЯКИ» У РОСІЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Олександр ГЛОТОВ

*доктор філологічних наук, професор
кафедра іноземних мов та методик їх навчання
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна
академія ім. Т. Г. Шевченка
пров. Лицейний, 1, 47003 Кременець, Тернопільська область, Україна*

Роль російського перекладу творів радянських письменників національних республік у формуванні соціально-політичного статусу автора в ідеологічній структурі СРСР була надзвичайно високою. Наявність такого явища, поряд з фактом членства у Спілці радянських письменників, засвідчувала офіційне визнання автора, його право на відповідні пільги. Романи, повісті та оповідання українського прозаїка Бориса Харчука неодноразово перекладалися на європейські мови (англійську, німецьку, іспанську, польську, угорську) та мови народів Радянського Союзу (білоруську, вірменську, таджицьку), але перш за все – на російську. Творча та соціально політична біографія письменника складалася неоднозначно, репутація автора у читацькій рецепції досі не відповідає об'єктивній естетичній та громадській цінності його творів. Один з останніх творів літератора, роман «Кревняки», був виданий у російському перекладі 1987 року, ювілейного для радянської влади, року століття Жовтневого перевороту. Цей фактор очевидно від'ємно вплинув на естетичну якість перекладу, здійсненого В. Россельсом. Рельєфність, глибина та поетичне напруження оригінального українського тексту не знайшли адекватного відповідника у російськомовній версії. Причиною цього була від самого початку хибна методика перекладу художнього на основі перекладу

106 Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 53. 2022

підрядкового, без належного знання мови оригіналу. Загальносоюзний читач так і не зрозумів своєрідності художнього світу українського епіка, залишившись під нав'язаним впливом трактування у дусі ідей соціалістичного реалізму. Фактично переклад на російську мову творів українського прозаїка Бориса Харчука значною мірою дискримінував естетичну та соціальну вартість його творчої спадщини у сучасному художньо-соціальному сприйнятті, де письменник перебуває у лавах численних регіональних літераторів, зокрема волинських.

Ключові слова: українська література, Борис Харчук, переклад, радянська література.

BORYS KHARCHUK'S NOVEL «KREVNIAKY» IN RUSSIAN TRANSLATION

The role of the Russian translation of the works of Soviet writers of the national republics in the formation of the socio-political status of the author in the ideological structure of the USSR was extremely important. The presence of such a phenomenon, along with the fact of membership in the Union of Soviet Writers, testified to the official recognition of the author, his right to the corresponding benefits. The novels, short novels and short stories of the Ukrainian novelist Borys Kharchuk were translated many times into European languages (English, German, Spanish, Polish, Hungarian) and the languages of the peoples of the Soviet Union (Belarusian, Armenian, Tajik), but first of all – into Russian. The creative and socio-political biography of the writer was ambiguous, the reputation of the author in the reader's reception still does not correspond to the objective aesthetic and social value of his works. One of the last works of the writer, the novel "Krevnyaky", was published in Russian translation in 1987, the jubilee year for the Soviet government, the year of the century of the October Revolution. This factor obviously negatively affected the aesthetic quality of the translation made by W. Rossells. The expressiveness, depth and poetic tension of the original Ukrainian

107 Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 53. 2022

text did not find an adequate counterpart in the Russian-language version. The reason for this was, from the very beginning, a wrong method of artistic translation based on literal translation, without proper knowledge of the original language. The Russian-speaking reader never understood the uniqueness of the artistic world of the author of the Ukrainian epic, remaining under the imposed influence of interpretation in the spirit of the ideas of socialist realism. In fact, the translation into Russian of the works of the Ukrainian novelist Borys Kharchuk significantly discriminated the aesthetic and social value of his creative heritage in the modern artistic and social perception, where the writer is among the ranks of numerous regional writers, in particular those of Volynia.

Key words: Ukrainian literature, Boris Kharchuk, translation, Soviet literature.

POWIEŚĆ BORYSA CHARCZUKA *KREWNI* W TŁUMACZENIU ROSYJSKIM

Rola tłumaczenia rosyjskiego dzieł pisarzy radzieckich republik narodowych w kształtowaniu statusu społeczno-politycznego autora w strukturze ideologicznej ZSRR była niezwykle wysoka. Obecność takiego zjawiska, wraz z faktem przynależności do Związku Pisarzy Radzieckich, świadczyła o oficjalnym uznaniu autora, jego prawa do odpowiednich ulg. Powieści i opowiadania ukraińskiego pisarza Borysa Charczuka były wielokrotnie tłumaczone na języki europejskie (angielski, niemiecki, hiszpański, polski, węgierski) oraz języki narodów Związku Radzieckiego (białoruski, ormiański, tadżycki), ale przede wszystkim – na rosyjski. Biografia twórcza i społeczno-polityczna pisarza była niejednoznaczna, reputacja autora w recepcji czytelnika nadal nie odpowiada obiektywnej wartości estetycznej i społecznej jego dzieł. Jedno z ostatnich dzieł pisarza, powieść *Krewni*, ukazało się w tłumaczeniu na język rosyjski w roku 1987, jubileuszowym dla władz sowieckich, roku stulecia Rewolucji Październikowej. Czynniki te miały oczywiście negatywny wpływ na jakość estetyczną przekładu dokonanego przez

108 *Studia methodologica*, ISSN 2304-1222, No. 53. 2022

W. Rosselsa. Relief, głębia i poetyckie napięcie oryginalnego tekstu ukraińskiego nie zostały odpowiednio odzwierciedlone w wersji rosyjskiej. Powodem tego była błędna początkowo metoda tłumaczenia literatury pięknej na podstawie przekładu dosłownego, bez właściwej znajomości języka oryginału. Czytelnik tekstu rosyjskiego nigdy nie zrozumiał oryginalności świata artystycznego autora eposu ukraińskiego, pozostając pod narzuconym wpływem interpretacji w duchu idei socrealizmu. W rzeczywistości tłumaczenie na język rosyjski dzieł ukraińskiego prozaika Borysa Charczuka w dużej mierze dyskryminowało we współczesnej percepcji artystycznej i społecznej wartość jego spuścizny twórczej, w której pisarz znajduje się w szeregu licznych pisarzy regionalnych, w szczególności wołyńskich.

Słowa kluczowe: literatura ukraińska, Borys Charczuk, przekład, literatura radziecka.

У радянському літературному побуті роль перекладу на російську мову творів художньої літератури була надзвичайно високою. Якщо у дореволюційні часи тодішня інтелігенція спокійно могла читати поеми та романи німецьких, французьких або англійських авторів мовою оригіналу, то у Радянському Союзі вивчення іноземних мов, особливо – англійської, мало характер скоріше ритуальний, аніж прикладний. Випускник радянської школи точно знав, що спілкуватися з англійцями чи американцями йому не доведеться. Ані у їхньому мовному середовищі (ну бо пересічний громадянин СРСР потрапити у капіталістичну країну не міг ніколи), ані з буржуазним туристом вдома (ну бо буржуазний турист по замовченню є шпигуном і під контролем КДБ). Тому мотивація вивчення іноземної мови закінчувалася необхідністю здачі екзамену на рівні «Ландан із зе кепітел оф Грейт Брітн». Не дивно, що такою популярністю користувався журнал «Иностранная литература», бо ані Хемінгуея, ані Ремарка, ані Сартра радянський читач у авторській версії сприймати не мав можливості, тому що цих книжок у книгарнях мовою оригіналу не було, а й навіть якби було – то вони були німі для реципієнта.

Така сама історія була із творами художньої літератури так званих «народів СРСР». Письменник національної периферії мав шанс стати корифеєм у своїй республіці тільки після процедури ініціації російською мовою у метрополії. «Ярлик на князівство» у вигляді книжки, виданої у центральному видавництві, важив не менше, а може й більше, аніж квиток члена Спілки радянських письменників. Потенційний читач міг належати до тої самої нації, що й автор, хоча й не завжди володів батьківською мовою, а міг бути власне тим радянським мігрантом, неважливо якої етнічної приналежності, для якого рідною мовою була ота «мова міжнаціонального спілкування». Мову національної республіки радянський мігрант міг знати, а міг і не знати. І термін проживання у цьому краї не грав жодної ролі. Значення мало достатнє володіння загальноімперською мовою: і у набутті освіти, і у проходженні військової служби, і у просуванні за професійним профілем, і у здобутті відповідного соціального статусу.

У середніх школах Радянського Союзу був поділ на школи з республіканською мовою навчання та з російською мовою навчання. Учні російських шкіл де-юре вивчали таджицьку, киргизьку, вірменську, українську мови, але цей предмет ніколи не був провідним в атестаті, а крім того, частина учнів, перш за все – діти військових, звільнялися від обов'язку вчити цей предмет. Що остаточно дискредитувало його в очах здобувачів середньої освіти. Тож читачів у народного поета Таджикистану, Героя Соціалістичної праці, Героя Таджикистану, лауреата Ленінської та Сталінської премій Мірзо Турсуновича Турсун-заде було б обмаль, якби він, крім рідної таджицької, не використовував для написання своїх творів ще й російську. Тим самим способом будували літературну кар'єру і киргизький письменник Чингіз Торекулович Айтматов, і білоруський письменник Василь Володимирович Биков, теж герої та лауреати.

Але були й такі, що не наважувалися на існування у паралельних світах двох мов. До їх послуг були «поштові коні просвіти» – перекладачі. Для декого з авторів знайти кваліфікованого перекладача, особливо – поетичних

110 Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 53. 2022

текстів, було все одно що знайти себе. Бо, наприклад, Гамзат Юсупілович Цадаса був, звичайно, народним поетом Дагестанської автономної республіки, та знали його у кількох сусідніх аулах, оскільки він писав свої тексти аварською мовою, а крім неї на Кавказі говорять ще кількома десятками мов. Інша справа, його син, Расул Гамзатович Гамзатов: він відразу, ще будучи студентом Літературного інституту, знайшов здібного версифікатора, ровесника Наума Ісаєвича Рамбаха, який під псевдонімом Наум Гребнєв по суті створив художній світ всесвітньо відомого автора Расула Гамзатова. Бо на усі інші мови героя і лауреата перекладали вже з текстів спершу Гребнєва, а потім ще й Семена Ізраїльовича Ліпкіна, Якова Айзиковича Хелемського, Юнни Пінхусовни Моріц, Юлії Мойсеєвни Нейман та цілої низки інших російських літераторів, які вчасно зрозуміли, що аварську мову подолати навряд чи вдасться будь-якому літературознавцю чи літературному критику, тому тексти, які подають вони – і є ті шедеври, що в аулі Цада настрочив народний акин.

Перекладачі, у свою чергу, ділилися на тих, що володіють мовою, з якої вони перекладають, й на тих, які працювали з так званим підрядковим перекладом. Ті другі, як правило, відзначалися багатоманітністю векторів зацікавлення: сьогодні вони перекладали японського прозаїка, а завтра - мексиканського поета. Усе залежало від замовника.

Але ми зараз не говоримо про різницю між талантом та ремісником, ця різниця є у будь-якій професії. Спробуємо поміркувати про якість перекладу та причини різниці у якості.

Отже, Борис Микитович Харчук, український письменник, який народився у Польщі, а помер у Латвії, прожив досить благополучне як на літератора життя. Я маю на увазі те, що історія світової літератури свідчить: письменник рідко має високий соціальний статус та помирає своєю смертю.

Так, кілька разів у його біографії були моменти небезпечні. То він, будучи студентом Кременецького учительського інституту начитається вільнодумних текстів 19 століття і нашкрябає пародію на інститутське

111 Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 53. 2022

начальство (ректором тоді був Микола Лаврентійович Бригінець), за що моментально вилітає з Кременецької долини до більш спокійних полтавських степів. А то у розпал дисидентського руху бере й підписує протестного листа 139-ти, що був надісланий Брежнєву та Косигіну. Першим підписантам, особливо Сергію Параджанову, було за це непереливки. Решта обійшлася малою кров'ю.

Але в основному його літературна та адміністративна кар'єра розвивалася тихо й мирно. Він, як розпорядник різноманітних літературних кредитів, міг розраховувати на те, що його твори будуть сприйняті доброзичливо, а головне – надруковані шаленими радянськими тиражами з відповідними гонорами. І що не менш важливо – знайдуть столичну московську приписку, у вигляді перекладу на «общепонятный», з подальшим віддзеркаленням у перебігу вже київського письменницького життя.

І такі переклади відбувалися. Перекладали різні люди: Анатолій Андреев, Ельвіра Мороз. Та найбільше доклався Володимир Михайлович Россельс. Родина Россельсів (разом з дружиною Оленою Юріівною) тривалий час мали свій хліб з маслом на тучній ниві української радянської літератури, перекладаючи багатотомні праці тодішніх літературних генералів на «язык родных осин». Якщо йдеться про Бориса Харчука, то він не був у їхньому доробку лідером, хіба що десь у другому десятку. Хто саме перекладав у цій сім'ї Юрія Дольд-Михайлика, а хто Натана Рибакі – важко сказати, сімейний підряд є завжди комерційною таємницею, але книга «Хлеб насущный», видана у видавництві «Советский писатель» 1981 року, оснащена позначкою – «авторизований переклад», тобто Борис Микитович таки переглядав переклад і, можливо, брав участь у редагуванні остаточної версії.

Натомість роман «Кревняки» був перекладений яко «Кровные узы» 1987 року у тому самому видавництві вже без цієї позначки. Володимир Михайлович Россельс дав собі раду сам, без авторської допомоги.

Не візьмуся оцінювати рівень перекладу усієї книги. По-перше, проза Харчука сама по собі неоднозначна, його читач має бути дуже кваліфікованим. 5 років тому Петро Михайлович Кралюк, оцінюючи у газеті «Дзеркало тижня» двох волинських авторів, Харчука та Самчука, писав: *«Рівнем літературної майстерності Харчук не поступається Самчукові і, можливо, навіть перевершує його»* [1]. Професор Кралюк є доктором філософських наук й тому може собі дозволити такі розлогі й ні до чого не зобов'язуючі міркування. Я не ризикну.

Але одне спостереження щодо оригінального тексту та перекладу на російську собі дозволю. Перш за все – як преамбула: переклад назви.

У кінцевій версії роман називається «Кревняки» (перший варіант – «Довга гора»). Тобто, у перекладі на російську дослівно це було б – «Кровные родственники». Але перекладач відчуває, що цьому словосполученню бракує поетичності, тож він відважно застосовує синекдоху – і з'являються «Кровные узы».

Текст надто густий, насичений словами та виразами, яких у повсякденному українському побуті просто нема. Харчук намагається будь-яку життєву ситуацію описати, по-перше за заповітом Льва Миколайовича Толстого та Віктора Борисовича Шкловського використовуючи ефект «остраннення» – «очуднення», коли майже кожен рух та вчинок описується як такий, що відбувається вперше в історії людства. А по-друге лексика його прози – не з першого словникового ряду, а з другого чи третього, бо події та герої – не з нашого часу, не нашими словами думають та висловлюються.

І відповідно переклад на російську стає таким собі неабияким квестом, де треба враховувати величезну кількість побічних обставин. Що, враховуючи розмір тексту – не завжди є реальним завданням.

Обмежуся аналізом лише однієї фрази. Частина перша, розділ сьомий, початок:

«Задні і передні колеса скакали, аж вищали: рало дерло ріллю» [3, с.74].

Так звучить в оригіналі.

А от переклад:

«Задние и передние колёса подскакивали, визжа на всё поле: рало бороздило пашню» [2, с.65].

Відразу винесу свій особистий суб'єктивний філологічний висновок: переклад неточний і неправильний.

Український текст – майже поетичний: внутрішня рима «скакали - вищали», алітерація «рало дерло ріллю». «Вищали» саме тому, що «скакали». Частина фрази після двокрапки чітко за українським правописом пояснює частину перед двокрапкою: чому вони «скакали»? тому що «дерло».

У російському перекладі усе це зникає. Рими нема, з'являється невідомо звідки «на всё поле». Алітерації нема. Друга частину нічого не пояснює у першій, логічного смислового зв'язку між «подскакивали» та «бороздило» не існує.

Крім того, у російській мові практично не використовується слово «рало», є або «орало» («Перекуём мечи на орала») або «соха» як знаряддя більш примітивне, аніж «плуг». Власне уся драматургія фрази тримається на тому, що Мирон обробляє землю саме ралом, а не плугом, тому й конфліктує земля із знаряддям: і колесами, і власне лезом.

Чи є у російській мові можливості адекватного відтворення саме цієї фрази у всій чи у максимально можливій повноті її?

Гадаю – є. З поезією у перекладі завжди сутужно, відтворити художні засоби майже неможливо, тому про рими та алітерації навряд чи може йти мова. Але логіка та сумісність сенсів має бути.

Тож про всяк випадок наш варіант такий: *«Задние и передние колеса ТАК скакали, что аж визжали: орало рвало борозду».*

І таких «напівфабрикатів» перекладацьких, коли ніби й адекватно відтворено, а слово – глухе й німе, а фраза – ніяка й ні про що, практично у кожному абзаці. І чим яскравіший та неординарніший текст оригіналу, тим безбарвніший, у кращому випадку, текст перекладу. А подекуди й на межі втрати сенсу.

Київська (1984 року) та московська (1987 року) анотації практично дублюють одна одну. *«Писатель показывает сложный и долгий путь волынского села, которое отвоевало свою судьбу под руководством коммунистов»* [3] (Київ). *«Известный украинский писатель повествует о тяжёлой жизни бесправных крестьян на западноукраинских землях до воссоединения его родного края в единую семью советского народа»* [2] (Москва).

Дива не сталося. Перекладач та видавець не зуміли відійти від шаблонів радянського мислення. Неординарність мистецького слова Бориса Харчука, яка була єдино можливою віддушиною для вираження соціального протесту, естетична метафоричність, за якою крилося намагання вирватися на волю – у російському перекладі стали просто дивакуватістю та нековирністю, огріхами художнього стилю.

У чому ж причина? А вона дуже проста. Справа у конвеєрі, коли йде боротьба за погонні метри перекладу, та ще й прив'язана до якоїсь конкретної дати. Ризикну припустити, що російський переклад роману про, як сказано в анотації, *«становление нового революционного в сознании тех, кому принадлежит будущее»*, видавався невипадково 1987 року. Бо це був рік ювілейний, сімдесята річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції, якщо хто забув. Правда, вже почалася сумнозвісна «перебудова», але вона й не посягала на фундаментальні підвалини ідеології.

А якщо уважно придивитися до вихідних даних книги, то можна зрозуміти, що для видавця ця книжка була на глибокій, задля галочки, периферії видавничої політики. Український оригінал 1984 року, книжка суто для українського читача, була видана накладом 30 000 примірників. Російський переклад, для загальносоюзного вже читача, тобто – принаймні разів у п'ять більшого, мав ті самі 30 000 примірників накладу. Підійшов до книжкової полиці й узяв до рук першу-ліпшу книжку того самого року видання, 1987-го. Це був «Русский сонет», видавництва навіть не союзного, а республіканського – «Советская Россия». Так от, антологія сонетів забутих

115 Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 53. 2022

Богом і читачами Анатолія Луначарського, Бенедикта Лівшица, Павла Радімова, Олексія Маширова-Самобитніка та «прочіх» асів сонету вийшла накладом у 50 000 примірників. Майже у два рази більшим, аніж книга ідеологічно витриманого Харчука. Незважаючи на ювілейний рік.

Не думаю, що перекладач, беручись за замовлення, не знав, чим то все завершиться. Це була така собі «халтурка», яку нині будь-який студент робить за допомогою гугл-транслейту. Таке соціальне замовлення. І лише гігантський досвід літературного ремесла дозволив перекладачеві зробити свою справу більш-менш професійно. Та й, будемо відверті, за переклад такого тексту навряд чи взяли би дійсно майстри своєї справи Нора Галь, наприклад, чи Микола Любімов. А так усе було в нормі: і радянські вовки ситі, і українські вівці цілі. Шкода, але ця книга була, очевидно, останньою, яку побачив автор.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крالیук П.М. Дві «Волині». *Дзеркало тижня*. 09.09.2016. - https://zn.ua/ukr/personalities/dvi-volini-_.html
2. Харчук Б. Кровные узы: Роман. Пер. С укр. М.: Советский писатель, 1987. 496 с.
3. Харчук Б.М. Кревняки (Довга гора): Роман. К.: Рад. письменник, 1984. 541 с.

REFERENCES

1. Kraliuk P.M. Dvi «Volyni». *Dzerkalo tyzhnia*. 09.09.2016. - https://zn.ua/ukr/personalities/dvi-volini-_.html
2. Kharchuk B. Krovnyye uzly: Roman. Per. S ukr. M.: Sovetskyi pysatel, 1987. 496 s.
3. Kharchuk B.M. Krevniaky (Dovha hora): Roman. K.: Rad. pysmennyk, 1984. 541 s.